'Heel Rotterdam kon het horen!'

De illegale Rode Omroep van de RSAP, 1939

Dick de Winter

In het klimaat van vlak voor de Tweede Wereldoorlog zag de Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij zich genooddzaakt een illegale radiozender op te richten. Als elke extreme groepering werd de partij in zijn doen en laten door de overheid gedwarsboemd. Met behulp van mondelinge bronnen – oud-RSAP'ers en andere direct betrokkenen – reconstrueert Dick de Winter de geschiedenis van een illegale omroep.

In het Nederlandse politieke landschap tussen de beide wereldoorlogen was het revolutionair-socialisme slechts een 'stroompje'. Maar wel een fel, idealistisch en actief stroompje. In 1935 fuseerden de Onafhankelijke Socialistische Partij, een radicale afsplitsing van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP), en de Revolutionair Socialistische Partij (RSP) tot de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij (RSAP). De RSAP keerde zich tegen het rigide stalinisme van de Communistische Partij Nederland (CPN), hekelde de aanpassingspolitiek aan de kapitalistische maatschappij van de SDAP en bestreed fascisme en nationaal-socialisme. De meest op de voorgrond tredende landelijke politicus was Henk Sneevliet, een internationaal bekende revolutionair-socialist die zijn sporen in Indonesië en China had verdiend. Sneevliet bezette voor de RSP en (later) voor de RSAP van 1933 tot 1937 een zetel in de Tweede Kamer. In Rotterdam, het kloppend hart van de partij, was Ab Menist gemeenteraads- en Statenlid. Menist genoot ook als vakbondsleider van het Nationaal Arbeids Secretariaat en bestuurder van de Algemene Werklozenbond (AWB) bekendheid in de havenstad.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had de RSAP zich als een van de eerste partijen omgevormd tot een illegale verzetsorganisatie: het Marx-Lenin-Luxemburg-Front. Het werd zwaar getroffen toen de politieke top – onder wie Henk Sneevliet, Ab Menist en Willem Dolleman – op 13 april 1942 door de Duitse bezetter werd gefusilleerd.² De partij had toen al de beschikking over een illegale zender, waarvoor begin 1939 het idee werd geboren. In dit artikel probeer ik, voornamelijk met behulp van mondelinge bronnen, de ontstaansgeschiedenis van deze om-

roep te reconstrueren. Waar en wanneer ontstond het idee? Wie waren de initiatiefnemers?

Beknotting

Een van de belangrijkste doeleinden van de vier achtereenvolgende regeringen Colijn (1933 tot 1939) is geweest politiek extremisme te bestrijden. Ook in de ether. Voor de politieke partijen aan de linker- en rechterkant van het midden (SDAP, CPN, RSP/RSAP en NSB) betekende dat dat hen zoveel mogelijk zendtijd onthouden werd. Bestaande zendgemachtigden werden bovendien geacht zich te onthouden van directe kritiek op de fascistische ideologie en partijen. Toch werd, opmerkelijk genoeg, het communisme niet eens als het grootste kwaad beschouwd. De meerderheid van de Radio-omroep Controle Commissie bezag communisme meer als 'een maatschappelijk verderf' dan als een politieke geestesrichting.

Alle zendgemachtigden negeerden de NSB en pasten zich ook verder aan de richtlijnen aan. Ook de Vara (Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs) beleed deze vorm van zelfcensuur. In 1937 stond de regering Colijn, met verkiezingen voor de deur, voor een dilemma. Als zij de bestaande zendtijdregeling, zoals die ook in 1929 en 1933 was gehanteerd, zou handhaven, dan kon zendtijd voor de NSB niet voorkomen worden. Om dit probleem te omzeilen besloot de regering kool en geit te sparen. De minister van binnenlandse zaken kondigde eenvoudigweg een verbod af voor *alle* partijen om gebruik te maken van de 'Radio omroep' voor het maken van 'stembuspropaganda'.³

Voor de SDAP en de Rooms-katholieke Staatspartij was het nog mogelijk om via de bevriende omroeporganisatie die tot de dezelfde zuil behoorde – respectievelijk Vara en KRO – het kiezerspubliek te bereiken. De RSAP maakte, net als de CPN, in 1937 al gebruik van de modernste technieken van geluidsregistratie.⁴ Speciaal voor de Tweede-Kamerverkiezingen waren plaatopnamen gemaakt van verkiezingstoespraken van Henk Sneevliet en Ab Menist. Op handkarren en met een geluidswagen voorzien van dakluidsprekers werden die op verschillende plaatsen in Rotterdam ten gehore gebracht. Naast de gebruikelijke verkiezingsbijeenkomsten in zalen was het voor de RSAP in dat jaar de enige manier om met een talrijker kiezerspubliek te communiceren.

In 1939 was het niet anders. Ook toen was, voor de Statenverkiezingen en de gemeenteraadsverkiezingen, propaganda via de radio verboden. De RSAP, vooral de Rotterdamse afdelingen, voelde zich verongelijkt en beknot in haar propagandistische uitingsmogelijkheden. Verkiezingswagens van de Rotterdamse RSAP werden vaak op dubieuze gronden door de po-

litie verboden.⁵ Domela Nieuwenhuis had al eens opgemerkt dat lucht en water vrij behoorden te zijn. Toch leek na 1937 voor de tweede keer propaganda via de ether onmogelijk gemaakt te worden.⁶ Er zat de RSAP meer dwars. Werd de partij ook niet in de pers nadrukkelijk genegeerd? Zeker als het om inhoudelijk-politieke zaken ging. Pas als er sprake was van 'sappige voorvallen' meldde de media zich, herinnert oud-RSAP-lid Hennie de Winter zich. 'Toen Oud geïnstalleerd werd als burgemeester van Rotterdam, hield Menist een redevoering. Er werden tegelijk pamfletten vanaf de tribune in de raadszaal gegooid. En dat vermeldde ze wel'

In februari 1939 had Henk Sneevliet zich in het theoretische orgaan van de RSAP, *De Rode October*, verontwaardigd uitgelaten over 'de brute aanranding der bewegingsvrijheid van consequente minderheden van de arbeidersbeweging'. Waren niet zonder enige noodzaak bladen en plakstroken van de RSAP door de politie in beslag genomen? En was diezelfde politie niet onaangekondigd, zonder dat één enkele aanklacht was ingediend, tijdens vergaderingen binnengedrongen? Er was duidelijk sprake van 'afbrokkeling van democratische rechten en vrijheden', aldus Sneevliet. Aan het slot van zijn artikel vat hij de ontwikkeling in Nederland kernachtig samen. De oude wet op vereniging en vergadering, zo schreef hij, was in 1939 in die zin bijgewerkt dat aan de rechterlijke instanties de bevoegdheid gegeven werd ongewenste verenigingen te verbieden. De RSAP werd aldus in 'het illegale' gedreven.⁷ Onbewust gaf hij daarmee het startschot voor de illegale Rode Omroep van de Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij in Rotterdam. Al eerder, in Barcelona tijdens de Spaanse burgeroorlog (1936), had Sneevliet gesproken voor een revolutionaire omroep: die van de Partido Obrero d'Unification Marxista (POUM).

Zeventien minuten

Piet Schot, oud-RSAP'er en oud-bestuurslid van de AWB, is actief betrokken geweest bij alle uitzendingen van de illegale Rode Omroep. Wie het initiatief genomen heeft, en of het voorbeeld van de toespraak van Sneevliet in Barcelona een rol gespeeld heeft, weet hij niet precies. 'Ik vermoed dat het idee voor de Rode Omroep van Ab Menist afkomstig is geweest. Hij was creatief en praktisch. Ik weet alleen zeker dat de zender er was om de Statenverkiezingen en de gemeenteraadsverkiezingen te ondersteunen.'⁸

Gerrit Grashoff bouwde de zender. Hij was als medewerker van Jef Last eind jaren twintig betrokken geweest bij de populaire filmdienst van het Instituut Voor Arbeiders Ontwikkeling. Dat instituut maakte bij de socialistische opvoeding en scholing bewust gebruik van de moderne massamedia film en radio. Grashoff had voor de filmdienst de vernuftige

Rooide Auto gebouwd, waarmee door heel Nederland getoerd werd en voorstellingen verzorgd werden. Ze trokken volle zalen.⁹ Piet Schot: 'Het bouwen van de zender gebeurde bij Gerrit thuis, aan de Boezemsingel. Ik stond er zelf bij. Gerrit was een handige technicus. Ik wist niet hoe snel ik naar huis moest lopen om te controleren of bij de eerste proefuitzending de zender wel goed doorkwam. Hij werkte prima. Er klonk een duidelijk signaal. Heel Rotterdam kon het horen!'

Tijdens alle uitzendingen die er geweest zijn, heeft Piet Schot 'de knoppen' bediend. Ook Jaap Hoofdman, die naast Ab Menist een belangrijke rol vervulde in de AWSB, was er altijd bij. De Rotterdammer Cees Vrins, die voor de RSAP op de lijst van de gemeenteraadsverkiezingen stond, had de eigenlijke leiding. Twee keer per week, op woensdag- en zaterdagavond, werd er uitgezonden. Voor een uitzending wisten Schot en Hoofdman nooit naar welk adres ze gebracht zouden worden. Ze werden opgehaald op en weggebracht naar een adres in de naaste omgeving van waar werd uitgezonden. Als de taxi Hoofdman en Schot kwam ophalen zat Grashoff er al met de apparatuur in. Om veiligheidsredenen verzorgden later Cees Vrins en Aart Verzijl, ook een partijgenoot, het transport en de installatie van de zender. Schot en Hoofdman konden zich zo volledig concentreren op de uitzending.

De apparatuur zat verborgen in twee houten koffers die er uitzagen of ze accordeons bevatten. Om geen argwaan te wekken spraken Vrins en Verzijl als muzikanten opgewekt over de leuke schnabbel voor die avond. De koffers waren naar schatting 35 centimeter hoog, twintig centimeter breed en dertig centimeter lang. De zijanten konden – in verband met de warmteontwikkeling van de zendlampen – worden opengeslagen. Er werd uitgezonden via ter plekke aanwezige antennes. Het uitgangsvermogen was waarschijnlijk ongeveer 10 Watt. wordt geschat op ongeveer 10 Watt.¹⁰ De zendlampen kwamen uit België, waar Vrins ze had gekocht. In Nederland zouden ze alleen kunnen worden gekocht met een zendvergunning en die bezat de Rode Omroep uiteraard niet. Behalve in Rotterdam werd er een enkele keer ook vanuit Den Haag uitgezonden.¹¹

De eerste uitzending vond plaats op paasmorgen 1939, 2 april, na beëindiging van de Vara-uitzending om twaalf uur 's nachts. De uitzendingen werden begonnen en beëindigd met een couplet van *De Internationale*, wat toen wettelijk verboden was.¹² Volgens Jaap Hoofdman duurde een uitzending nooit lang. Hij schreef voor elke uitzending een tekst van zeventien minuten en zorgde voor betrouwbare adressen waarvandaan uitgezonden kon worden. De tekst werd meestal uitgesproken door de oud-RSAP'er Gerrit Hogenbirk uit Schiedam.¹³ Tal van medewerkers waren nodig om de Rotterdamse politiewagens en peilwagens van de Radio-Controle Dienst (RCD) in de gaten te houden. Zowel binnen als buiten

hield men de wacht. Als er lang en nadrukkelijk gebeld werd, was dat een teken om elke zendactiviteit te staken en de pluggen er zo snel mogelijk uit te trekken. Het kwam voor dat men snel het bed in dook en alle lichten doofde.¹⁴

Gepakt

De Rode Omroep mocht zich in een grote belangstelling verheugen. Er werd niet alleen geluisterd, luisteraars gaven in het geheim financiële steun, en er kon openlijk geld op een gironummer of via een postbus gestort worden.¹⁵ In de pers werd daarentegen maar weinig aandacht aan de 'etherpiraten van de Rode Omroep' besteed. De Rotterdamse beeldend kunstenaar Wim Motz, actief betrokken bij de Rode Omroep: 'De pers zweeg ons dood. Iemand die in een grote krant een ingezonden stuk over de Rode Omroep kwijt wilde, kreeg te horen dat publicatie minder gewenst was, omdat anders het aantal luisteraars naar die opruiende taal nog groter zou worden.' En ook de autoriteiten zetten alles op alles om de zender uit de lucht te halen. Daardoor heeft de Rode Omroep slechts zes weken kunnen werken. Wim Motz: 'Zo hield de PTT wekenlang vier peilauto's in de stad gereed en de politie deed moeite om door middel van verklikkers achter de daders te komen. Mijn vrouw Ko en ik wisten dat het link was, maar we zeiden toch "ja" toen men ons vroeg van ons huis in de Van Vlooswijkstraat 8 gebruik te mogen maken.'¹⁶

Het lukte de Radio Controle Dienst uiteindelijk op 11 mei 1939 's nachts de zender uit de lucht te halen. Direct na *Het Wilhelmus* hadden op de golflengte van de Nederlandse middengolfradiozenders de klanken van *De Internationale* door de ether geklonken. Nachtbrakers die zich door de Avro net een "Goede nacht en welterusten" hadden laten wensen, hoorden een mannenstem die de uitzending aankondigde met: 'Hallo, hallo! Hier is de Rode Omroep.' Daarna werden snel achter elkaar de jodenvervolgingen in Duitsland aan de kaak gesteld en de regering Colijn fel aangevallen. Tot slot werden nog een paar onvriendelijke dingen over prins Bernhard gezegd. De stem was die van Wim Motz. Hij vertelt: 'We zaten hier, in de Van Vlooswijkstraat 8 in Rotterdam, met mijn vrouw Ko, Jaap Hoofdman, Piet Schot en een technicus. Die avond waren we allemaal een beetje nerveus. Jaap Hoofdman zou de tekst die op papier stond uitspreken. maar toen het beslissende moment was aangebroken, kon hij geen woord uitbrengen. Ik riep: geef hier, ik doe het wel! Het ging misschien niet perfect, maar toch kwam de speech eruit. Later belde Henk Sneevliet enthousiast op. "Het was geweldig", zei hij, "ik kon elk woord verstaan." De hele uitzending duurde misschien vijf minuten. Toen

ging de bel. We dachten allemaal hetzelfde: politie. Niet opendoen, zei ik tegen mijn vrouw, we zijn gewoon niet thuis. Toen riep een inspecteur door de brievenbus: "Motz, doe open, anders slaan we de deur in. Je bent erbij." Ik deed de deur open en meteen stormden zeker twintig politieagenten de trap op. We hadden nog geprobeerd de zendinstallatie te verdonkeremanen, maar dat liep natuurlijk helemaal mis. De inspecteur keek er vergenoegd naar. "Motz", zei hij, "er is een winnaar en een verliezer".¹⁷

Zo kwam er een voorlopig einde aan de uitzendingen van de Rode Omroep. Hoe had dit kunnen gebeuren? Piet Schot: 'Door een stommit. We waren voor de tweede maal achter elkaar op hetzelfde adres bij Wim Motz. Dat hadden we nooit moeten doen. Bovendien: de vorige uitzending was niet helemaal gelukt. We hadden wel uitgezonden, maar per ongeluk de microfoon dicht laten staan. Ze hadden ons dus de vorige keer al kunnen uitpeilen. Daarom hadden ze ons ook zo snel te pakken, na vijf minuten.' Schots analyse wordt bevestigd door F.A.M. Drinkenburg, gepensioneerd ambtenaar van de RCD. In totaal heeft zijn dienst vier à vijf keer een peiling in Rotterdam uitgevoerd. Op 17 april 1939 was de hoofdcommissaris van politie in Rotterdam op de hoogte gesteld van een klacht van een burger over de uitzending van de Rode Omroep op 16 april. Met spoed werd daarop de RCD ingeschakeld.¹⁸ Drinkenburg: 'We waren praktisch elk weekend met clandestiene zenders in de weer, meestal commerciële. Maar hier was politiek in het spel, van communisten nog wel.' Om goed te kunnen peilen werden door de RCD op drie geschikte locaties in Rotterdam vaste peilinstallaties gebouwd. Die waren zo open en vrij mogelijk gesitueerd. Drinkenburg: 'Ik zat bijvoorbeeld bij een punt dat dichtbij Hillegersberg lag, vlak aan de Bergse Plas, midden tussen de bosjes. Onze mensen bevonden zich bij elk van de drie vaste punten, samen met Rotterdamse politieagenten die met een snelle wagen paraat stonden.' In het hoofdgebouw van politie aan de Botersloot was het zenuwcentrum van de operatie. Daar werd alles gecoördineerd. Alle peilingen vanuit de drie punten werden met een mobiele zender doorgegeven. De drie vaste punten hadden een eigen roepnaam. Als de uitzending om twaalf uur begon, gaf het centrale punt aan de Botersloot dat ogenblikkelijk door. Men wist daar dat er van de 402-meterband gebruikgemaakt werd. Drinkenburg: 'We peilden dan zo snel mogelijk en gaven in graden de richting van het signaal door. Op het centrale punt was de kaart van Rotterdam in vierkanten verdeeld, ongeveer net zoals je dat tegenwoordig op plattegronden ziet. Daarop werden onze, in graden opgegeven richtingen door middel van gespannen touwtjes zichtbaar gemaakt. Waar de touwtjes elkaar kruisten moest de zender zich bevinden. De Botersloot gaf daarna aan de drie vaste punten door welk vierkant was uitgepeild. Een van de twee agenten reed dan met grote snelheid met ons

naar dat gedeelte van Rotterdam. 120 Kilometer per uur dwars door donker Rotterdam! Zij kenden de kortste weg. Het moest allemaal snel gebeuren. De oppervlakte was toch tamelijk groot en de Rode Omroep kon de uitzending in die tussentijd staken. De uitzending duurde – dat was ons bekend – nooit langer dan een kwartier. Ik heb wel plotseling voor een of andere gracht gestaan. Dan ben je mooi te laat.'

De politie beschikte niet over verdachte adressen die alvast in de gaten gehouden konden worden. In het gelokaliseerde deel van Rotterdam werd individueel verder gepeild met zogenaamde Siemens-koffertjes. Daarin zaten een ontvanger en een richtantenne. Van tevoren liepen in de binnenstad medewerkers van de RCD met zo'n koffertje rond. Drinkenburg beseft dat ze die elfde mei geluk hebben gehad. 'De zender had de week daarvoor aangestaan, zonder modulering. Er was geen spraaksignaal maar wel een "kale draaggolf" geproduceerd, zodat wij konden peilen waar de uitzending vandaan kwam. Op die mooie meinacht hoorden we het sig-

Vlnr: Piet Schot, Wim Motz en Jaap Hoofdman. Op tafel ligt materiaal dat een zender moet voorstellen; de echte zender was in beslag genomen
Bron: Recht voor allen, extra editie 1939

naal zo hard van de plek komen die de vorige keer al was uitgepeild, dat we snel konden ingrijpen. Je hebt dan een soort jachtinstinct over je. De politie had blancovolmacht tot huiszoeking.'

'Ze zullen toch niet zo stom zijn geweest weer vanaf dezelfde plek te zenden', hoorde Drinkenburg een collega nog zeggen. Die onvoorzichtigheid kwam de Rode Omroep-medewerkers duur te staan. 'Echt amateuristisch', oordeelt Drinkenburg. 'Ik denk dat het anders heel lang geduurd zou hebben voor we ze hadden kunnen inrekenen. Misschien was het zelfs wel nooit gelukt.' De oud-RCD-ambtenaar is nog altijd vol bewondering over de in beslag genomen zender. 'Het was vakwerk. Ik dacht dat het een fabrieksapparaat was. Wat er uiteindelijk mee gebeurd is weet ik niet. Eén ding heb ik nooit begrepen: waarom hebben ze de zender niet gewoon uit het raam gegooid? Wij hadden ze dan niks kunnen maken. Nu waren ze er gloeiend bij.'

Succesvolle verkiezingen

Tegen Piet Schot, Jaap Hoofdman en Wim Motz werd proces-verbaal opgemaakt.¹⁹ Ook enkele buurtbewoners, onder wie de ex-RSAP'er Gerrit de Wilde die toevallig in de buurt op straat liep, werden gearresteerd maar na verhoor heengezonden. Piet Schot nam alle schuld op zich en bleef volhouden dat de zender alleen van hem was geweest. Hij kreeg twee maanden gevangenisstraf, net als Jaap Hoofdman, die ook bekend had. Wim Motz ontkende alles. Ook dat hij degene was geweest die die nacht voor de microfoon gesproken had. Er moest zelfs een getuige-deskundige aan te pas komen om te bewijzen dat de stem van Wim Motz die door een peilwagen op een grammofoonplaatje was vastgelegd, inderdaad de stem van Motz was geweest. Hij kreeg uiteindelijk een lichtere straf dan de andere twee: een maand gevangenisstraf voor het in bezit hebben van de zender.²⁰

Toen de Vara in de nacht van 10 op 11 juni 1939 om twaalf uur haar programma's beëindigde, was de Rode Omroep verrassend terug in de ether, precies een maand nadat de eerste zender in beslag was genomen.²¹ Er restten nog tien dagen voor de komende gemeenteraadsverkiezingen om revolutionair-socialistische propaganda te maken. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Cees Vrins, de niet gearresteerde coördinator van de Rode Omroep, in het diepste geheim samen met technicus Gerrit Grashoff aan de nieuwe zender gewerkt. Dat zal zeker in overleg met Ab Menist zijn gebeurd. Bij Piet Schot vond in die periode nog een politie-inval plaats. Hij reageert verbaasd wanneer hij, in 1993, hoort dat er nog een tweede zender is gebouwd. Pas dan brengt hij die inval in verband met de hernieuwde uitzendingen. Hij heeft nooit geweten van het bestaan van de tweede zender.

De Statenverkiezingen en gemeenteraadsverkiezingen verliepen dat jaar, 1939, succesvol voor de RSAP. Ab Menist werd opnieuw in de Provinciale Staten gekozen. Bij de Gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam was het aantal stemmen op de RSAP in vergelijking met 1935 van zeven- naar zeventienduizend gestegen, genoeg voor twee zetels. Ab Menist, die voor de gemeenteraadsverkiezingen lijsttrekker was, werd ook in de gemeenteraad herkozen en zag daarmee tevens zijn jarenlange praktische werk met de Algemene Werklozen Bond (AWB) beloond. Als tweede werd Cees Vrins, de leider van de Rode Omroep, voor de RSAP in de raad gekozen.²²

Hebben de uitzendingen van de Rode Omroep direct invloed gehad op het gunstige verkiezingsresultaat van de RSAP? Natuurlijk, de uitzendingen waren sensationeel en trokken de aandacht. Maar daartegenover staat dat de weerklink in de pers miniem was. Ten tweede waren de uitzendingen, die gemaakt werden als reactie op het verbod van de minister om via de ether verkiezingspropaganda te maken, duidelijk een uiterste poging van de RSAP een groter kiezerspubliek te bereiken. Het ongelukkige, late tijdstip van de uitzendingen is ongetwijfeld een handicap geweest bij het aanboren van een nieuw kiezerspotentieel – waarbij angenommen mag worden dat veel luisteraars lid waren van de RSAP of op zijn minst sympathiseerden met de partij. Het meest waarschijnlijk is dan ook dat de uiteindelijke invloed van de uitzendingen bescheiden is geweest.

Na 21 juni 1939, de dag van de gemeenteraadsverkiezingen, zijn er nog slechts twee uitzendingen van de Rode Omroep geweest. Daarna verdween de zender uit de lucht. Propagandistische ondersteuning van de verkiezingen was niet langer nodig. De tweede zender is in zijn korte bestaan nooit in beslag genomen. De RSAP in Rotterdam concentreerde zich vanaf dat moment op politieke actie en gemeenteraadswerk. Het Marx-Lenin-Luxemburg-Front, de illegale voortzetting van de RSAP tijdens de Tweede Wereldoorlog, heeft voor zover ik heb kunnen nagaan nooit gebruikgemaakt van een zender. Het is onbekend waar die tweede zender gebleven is. Vast staat dat de illegale Rode Omroep, in de politieke constellatie van 1939, een unieke bijdrage heeft geleverd aan de propaganda voor de Staten- en Gemeenteraadsverkiezingen.

Noten

- 1 Voor de totstandkoming van dit artikel dank ik: Gerda (†) en Frans Dolleman, de heer F.A.M. Drinkenburg, Ko Motz-de Winter (†), Michel Peekel sr., Paulien en Piet Schot (†), Gerrit van Tol (†), Aart Verzijl en mijn ouders

Hennie (†) en Tinus (†) de Winter. De heer Hougee van het Bureau Communicatie Gemeentepolitie Rotterdam dank ik voor zijn toestemming om gebruik te maken van het politiearchief. De medewerkers van de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam bedank ik voor hun niet-aflatende steun. In vergelijking met het artikel over hetzelfde onderwerp dat in juni 1993 in het *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* verscheen zijn enkele, niet direct essentiële wijzigingen en aanvullingen aangebracht.

- 2 Ik heb voor dit artikel gebruikgemaakt van de volgende geschreven bronnen: W. Bot, 'Menist, Abraham', in: *Biografisch Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, deel 1, Amsterdam 1986, p. 79-81; J.J. Kleverlaan, *Ab Menist*, (kandidaatsscriptie) Universiteit van Amsterdam 1972; M. Perthus (red.), *Voor vrijheid en socialisme. Gedenkboek van het Sneevliet Herdenkingscomité*, Rotterdam 1953; M. Perthus, *Henk Sneevliet, revolutionair-socialist in Europa en Azië*, Nijmegen 1976; B. van der Plas en D. de Winter, 'Tegen kapitalisme, fascisme en oorlog. Bij de 50e herdenking van Henk Sneevliet', in: *Konfrontatie*, april 1992, p. 30-32; T. de Winter, B. van der Plas en D. de Winter (red), *Internationaal Socialisme. Teksten van revolutionaire socialisten 1911-1942*, Uitgave van het Sneevliet Herdenkingscomité 1984.
- 3 H. Wijfsjes, *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941*, Amsterdam 1988, p. 244-247.
- 4 F. de Kok, 'Doorbraakpoging mislukt. Geluidsopnamen als verkiezingspropaganda van de CPN in 1937', in: *Jaarboek 1991 Stichting Film 'en Wetenschap*, Amsterdam 1992, p. 54.
- 5 M. Perthus, *Henk Sneevliet*, p. 411; *Rood Rotterdam in de jaren 30*, Rotterdam 1984, p. 265.
- 6 *Recht voor Allen. Orgaan van de Federatie Rotterdam der RSAP*, extra editie, mei 1939, p. 1.
- 7 H. Sneevliet, 'Onder het rode zoeklicht: Afbrokkende democratie en volksfront', in: *De Rode October, maandschrift van de Rev. Soc. Arb. Partij*, jg. 4 nr. 2, februari 1939, p. 26.
- 8 In het vervolg worden velen sprekend, dan wel als sprekende bron opgevoerd of gebruikt. Met hen heb ik op de volgende data gesprekken gevoerd: F.A.M. Drinkenburg, 17 maart 1993; Ko Motz-de Winter, 9 mei 1993; Piet Schot, 28, 29 en 30 december 1992, 9 en 20 januari en 6 februari 1993; Gerrit van Tol, 11 februari 1993; Aart Verzijl, 13 april en 18 november 1993; Hennie de Winter, 28 december 1992; Tinus de Winter, 28 december 1992.
- 9 Over Grashoff, zie: H.C.M. Michielse, *Socialistische vorming*, Nijmegen 1980, p. 169-170 en 300.
- 10 Mededeling van Michel Peekel sr., zendamateur te Krimpen aan den IJssel.
- 11 Frans Dolleman – zoon van Willem Dolleman, een van de RSAP-leiders die in 1942 gefusilleerd werden – bevestigt de ontvangst en het zenden in Den Haag. Volgens hem werd er uitgezonden vanaf het adres Mijtenstraat 93, bij de RSAP'er Leen Molenaar (gesprek 13 februari 1993).
- 12 H. Wijfsjes, *Radio onder restrictie*, p. 157-166; *Recht voor Allen*, p. 1; De Nieuwe Fakkel, orgaan der RSAP, 14 april 1939, geciteerd in: J.J. Kleverlaan, *Ab Menist*, p. 82.

- 13 Zie ook: ingezonden brief van Jaap Hoofdman in: *Het Vrije Volk*, 25 januari 1973.
- 14 Zie ook: *Rood Rotterdam*, p. 265.
- 15 M. Perthus, *Henk Sneevliet*, p. 412.
- 16 B. Schmidt, 'Wim Motz, de eerste etherpiraat', in: *Het Vrije Volk*, 18 januari 1973.
- 17 Volgens Piet Schot was er helemaal geen technicus aanwezig, zoals Wim Motz hier beweert: 'Wij drieën immers – Jaap, Wim en ik – kregen een proces-verbaal. Meer niet.' Ko Motz-de Winter, de vrouw van Wim Motz, bevestigt de woorden van Piet Schot. Zie ook: 'De wilde jaren van Wim Motz', in: *Rotterdams Nieuwsblad*, 17 september 1966; B. Schmidt, 'Wim Motz, de eerste etherpiraat.'
- 18 Ingekomen en uitgaande stukken (1939), nr. 831, in: Politiearchief, Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.
- 19 Algemene Rapporten: Algemeen rapport van woensdag 11 mei 1939, nr. 130; Zakenklapper op Justitiële Rapporten 1939, in: Politiearchief, Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.
- 20 'De wilde jaren van Wim Motz.'
- 21 'De Rode Omroep en de CPN', in: *De Arbeid, orgaan van het Nationaal Arbeids Secretariaat*, jg. 34 nr. 24, 16 juni 1939; 'De Rode Omroep herleeft. Hij keerde terug in de aether', in: *De Arbeid*, jg. 34 nr. 29, 21 juli 1939.
- 22 A. Menist, 'Het stalinisme verslagen', in: *De Nieuwe Fakkel*, 30 juni 1939, geciteerd in J.J. Kleverlaan, *Ab Menist*, p. 49-51; M. Perthus, *Henk Sneevliet*, p. 412; S. Snelders, *De Algemene Werklozenbond in Rotterdam, 1936-1940*, Universiteit Utrecht (scriptie) 1984; T. de Winter, 'Algemene Werklozenbond (AWB)', in: Idem e.a. (red.), *Internationaal socialisme*, p. 74-84.